

Brandner, Aleš

Ruské responze českých slabikotvorných konsonantů r², l²

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1985, vol. 34, iss. A33, pp. [21]-29

ISSN 0068-2705

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101332>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ALEŠ BRANDNER

RUSKÉ RESPONZE ČESKÝCH SLABIKOTVORNÝCH KONSONANTŮ R, L

Praslovanština měla slabikotvorné likvidy *r, l* s průvodními vokály přední a zadní kvality, které bylo možno pokládat za varianty jerů. Slabičností likvid se tak učinilo zadost tendenci po otevřených slabikách. Skupiny s těmito likvidami bývají schematicky označovány jako *trjt, trjt, trlt, trlt*. Nositelem slabičnosti zde byla likvida, zatímco redukovaný vokál byl neslabičný. Po nářečním štěpení praslovanštiny prodělala tato spojení různý vývoj.

U jižních Slovanů a v jazykové větvi československé neslabičný redukovaný vokál zeslábl a postupně zmizel, zatímco slabičná likvida se začala vyslovovat s průvodním vokálem po *r, l*. Ve staroslověnských památkách se tato výslovnost odrazila v grafice, a to tak, že se jery psaly po likvidách (sr. *vъrba → *vъra* → *врба*).

Pokud jde o situaci v češtině, předpokládá se, že se slabičné likvidy v uvedených hláskových skupinách dochovaly do pračeštiny (sr. GEBAUER, 1963², 61, 287; TRÁVNÍČEK, 1935, 57–58; MAREŠ, 1956, 460–464; LAMPRECHT–ŠLOSAR–BAUER, 1977, 62–64). V pračeštině došlo ke splynutí *trjt, trjt* → *trjt* (sr. *кѣркѣ, *гѣрдло, *сѣмѣртѣ, *сѣррѣ → *кѣрк*, *гѣрдло*, *сѣрт*, *срр*). U slabičného *l* došlo rovněž ke splynutí, nikoli však po retnicích; tu se *l, l'* rozlišuje (sr. *мѣлвити → *млвити*, *рѣлнѣ → *плн*), neboť v dalším vývoji přešlo *l* v *lu*, kdežto měkké *l'* zůstalo. Po ostatních souhláskách však měkké *l'* ztvrdlo (sr. *жлѣтѣжѣ → *жлѣтѣ*, *дѣлгѣ → *длг*). Slabikotvorné likvidy se vyslovovaly i v pračeštině s průvodními vokály, avšak již před 13. stol. se za pračeské *l* sonans s průvodním vokálem ustaluje spojení *lu* (sr. *mluvit*, *slunce žlutý*).

Ve staré češtině byly u *r, l* sonans rovněž průvodní vokály, které nebyly nositeli slabičnosti a které stály buď před likvidou, nebo za ní; nejčastěji to bylo: *ir, yr, il, yl* nebo *ri, li, ry, ly* (sr. *sirdce* || *sridce*, *vilc* || *vlic* atp.). Řidčeji se vyskytovaly jiné průvodní vokály, např. *zamerzla*, *velna*, *stverditi*, *vurba*, *zamulčeno* (sr. GEBAUER, 1963², 287–300; HUIER, 1934, 25–28; TRÁVNÍČEK, 1935, 112–114; DOSTÁL, 1954, 91; STIEBER, 1956, 12; LEHR–SPŁAWIŃSKI–STIEBER, 1957, 77; KOMÁREK, 1962, 60–61; LAMPRECHT–ŠLOSAR–BAUER, 1977, 62–64).¹

¹ Tento jev je plně v souladu s výsledky experimentální fonetiky, jejíž představitelé (u nás např. CHLUMSKÝ, 1911, 70–73) potvrdili při zkoumání slov jako *vrť*, *prst* apod., že při slabikotvorné likvidě stojí průvodní samohláska.

Jak již bylo řečeno výše, psl. *r*, *ř* splynuly již v pračestíně v *r*. Ve slabikách *čr-*, *žr-* však proniklo vedle *ir* (sr. *čirvenost*) velmi brzy (první doklady jsou již ve 12. stol.) spojení *er* (sr. *čert*, *černý*, *červený*, *žernov*, *žerď*), které se v těchto slabikách od 14. stol. plně ustálilo. V ostatních případech čeština zachovala slabičné *r* (sr. *krmit*, *hrdý*, *držet*, *trpět*, *srdce*).

Za psl. *l* je v současné češtině střídnice *lu*, *lou* (sr. *mluvit*, *pluk*, *tlouci*). Měkké *l'* se vyvíjelo dvěma způsoby: po retnicích se zachovalo *l* (sr. *vlna* ← ← **vľna*, *plný* ← **pľnъ*, *mlčet* ← **mľkěti*), po ostatních souhláskách se změnilo na *lu*, *lou* (sr. *dluh* ← **dъlgъ*, *člun* ← **čъlnъ*, *žlutý* ← **žlъtrъ*, *dlouhý* ← **dъlgъ*).

Poněkud jinak se vyvinula spojení s psl. slabičnými likvidami na severozápadním slovanském území. Redukované hlásky se zde zachovaly, ale jejich výslovnost začala záviset na povaze sousedních hlásek. Tato okolnost měla za následek vznik mnoha způsobů výslovnosti, které byly podmíněny dílčími pozicemi (sr. pol. *wetna*, *dłuż*, *wałta*, *hluż*, *wołta*).

Na východoslovanském území psl. výrazy se slabikotvornými likvidami prošly jiným vývojem: zde došlo ke ztrátě slabičnosti likvid a nositelem slabiky se stal redukovaný vokál (sr. GOLYŠENKO, 1962, 26; IVANOV, 1983, 173–185; MRÁZEK—POPOVA, 1984, 28–29). Spojení **tъlt* se změnilo původně v **tъlt*, potom prodělalo další cestu vývoje jako ostatní spojení tohoto typu (sr. **vľna* → *vľna* → *vľna*). Po zániku a vokalizaci jerů se pův. psl. spojení **tъrt*, **tъrt*, **tъlt*, **tъlt* změnila na vsl. půdě na *tort*, *tert*, *tolt*. Vznikly tak zavřené slabiky *or*, *ol*, *er* (sr. **tъrgъ* → *tъrgъ* → *mope*, **vľrba* → *vľrba* → → *ěpъba*, **pъlkъ* → *pъlkъ* → *polk*, **vľkъ* → *vľkъ* → *vъlkъ* → *volk*).

Z výše řečeného vyplývá, že čeština zachovala slabičné *r* téměř v úplnosti, slabičné *l* jenom částečně. V současné češtině se dále setkáváme se slabikotvornými likvidami též ve výrazech, které obsahovaly jery po likvidách v tzv. slabé pozici. V češtině tyto jery zanikly, zatímco v ruštině, jak známo, se jery po likvidách vždy vokalizovaly (sr. **glъtati* — č. *hlítat*, r. *гло́тать*).

V naší práci chceme podat výčet slovních základů se slabikotvornými *r*, *l* v současné češtině, a to v kořenech těchto slov. Přitom máme na mysli porovnávací hledisko: stav v současné češtině porovnáваме se stavem v současné ruštině. U slov prokazatelně slovanského původu si všímáme rozdílného vývoje od společného prajazyka do současnosti. Těžištěm našeho výzkumu je podat výčet a popis slov s pův. slabičnými *r*, *l* a slov, která měla v praslovanštině jery po likvidách v tzv. slabé pozici. Pokud jde o slova přejatá nebo slova domácího původu, která nepředstavují pokračování sledovaných hláskových skupin v praslovanštině, podáváме jen jejich výčet a všímáme si jejich početního zastoupení. Protože jsme za východisko zvolili stav český, rozhodli jsme se podle jednodlného *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (Academia, Praha 1978) zachytit všechna slova, která obsahují v kořenech slov slabičné likvidy, a slovníkovým způsobem uvést jejich ruské paralely (pokud existují) a zároveň registrovat jejich původ. Proto jsme se při zpracování tohoto tématu opírali o etymologické slovníky, a to: *Etymologický slovník jazyka českého* (Praha 1968) od V. Machka a *Etymologičeskij slovar' russkogo jazyka I—IV* (ruský překlad: Moskva 1964–1973) od M. Vasmera. Sebraný materiál jsme utřídili tak, že nejprve uvádíme slova se slabičným *r*, a poté slova, která obsahují slabičné *l*.

Slov se slabičným *r* máme zachyceno 155. Z tohoto počtu jde v 37 případech o pokračování psl. stavu. Jsou to:

BRBLAT — r. Ø — psl. *bʁbʁlati.

BRTNÍK „hnědý evr. medvěd“ — r. Ø — psl. **bʁt-*. Č. výraz je odvozen od *brt* (stč. *brt*, r. *борма*) „sídlo lesních včel v dutině stromu“. *Brtník* je tedy „majitel takových včel“, přeneseně „medvěd“ (sr. MACHEK, 69).

BRZKÝ, stč. *brzý* (*brzo*, *brzy*, *brzičko*) — r. arch. *бѣрзый* || *борзѣй* — psl. *bʁzʁ. Příbuzné je č. NÝBRŽ, stč. *něbrž*: *ně* (= záporka) + *brž* (= komparativ od adv. *brzo*).

HRB (*hrbatý*, *hrbáč*, *shrbit*, *hrbol*, *pahrbek* ...) — r. *горб* — psl. *gʁrbʁ.

HRDLO (*hrdelní*, *hrdelný*, *náhrdelník* ...) — r. *гѣрло* — psl. *gʁrdlo.

HRKAT (*hrčet*, *vyhrknout*, *zahrčet* ...) — r. *горкомать* — psl. *gʁr-k-a-ti.

HRDÝ (*hrdě*, *hrdina*, *pohrdat*, *zhrzený* ...) — r. *гѣрдый* — psl. *gʁrdʁ.

HRNEC (*hrnek*, *hrnčíř*, *hrnčířství* ...) — r. Ø — psl. *gʁrnʁ.

HRNOUT (*odhrnout*, *vyhrnout*, *rozhrnout*, *souhrn*, *úhrn*) — r. dial. *-горнѣть* — psl. **gʁr(t)nŋti*.

HRST (*hrstka*, *hrstička* ...) — r. *горсть* — psl. *gʁrstʁ.

HRTAN (*hrtanový*) — r. *гортанъ* — psl. *gʁrtʁ.

CHRLIT (*chrlení*, *chrlíč*, *vychrlit* ...) — r. Ø — psl. **chʁr-* (*v* — vypadlo); *-lit* je z *-chlit* (sr. MACHEK, 206).

CHRA (*chrpový*, *chrpově* ...) — r. Ø — psl. *chʁra.

CHRT (*vychrtlý*, *chrtice* ...) — r. *хорт* — psl. *chʁrtʁ.

KRČIT (SE) (*skrčený*, *skrčenec*, *příkrčít* |*se*| ...) — r. *кѣрчимъ(ся)* — psl. *kʁčiti.

KRČMA — r. *кѣрма* — psl. *kʁčʁma.

KRK (*krčnít*, *krkovice*, *krkolomný* ...) — r. Ø — psl. *kʁrkʁ.

KRMIT (*krmení*, *krmitko*, *krmelec*, *krmný*, *nakrmít*, *pokrm* ...) — r. *кѣрмѣть* — psl. *kʁrmiti.

MRHOLIT (*mrholení*) — r. Ø — psl. **mʁrg-*.

MRKEV (*mrkový*, *mrkvička* ...) — r. *моркѣвъ* — psl. *mʁrky.

MRŠTIT (*mrštný*, *vymrštit*, *mrskat*, *přemrštný*, *smrsknout se* ...) — r. *мѣрштитъ* — psl. *mʁrsk-i-ti.

MRVA — r. Ø — psl. **mʁrv-*.

OPLZLÝ (*oplzle*, *oplzlost* ...) — r. *пѣлзый* — psl. **pʁlz-*.

PRSKAT (*prsknout*, *prskavka*, *rozprsknout se*, *paprsek* ...) — r. *пѣрскать* — psl. *pʁrskati.

SKRBLIT, arch. *skrbít* (*skrblík*, *skrblický*, *skrblictví* ...) — r. *оскорбѣть* — psl. *skʁrběti.

SMRKAT (*smrknout*, *vysmrkat se* ...) — r. *смѣркатъ|ся|* — psl. **smʁrk-*.

SMRŽ — r. *смѣрѣк* — psl. *smʁrʁʁ.

STRKAT (*nastrkat*, *prostrkat*, *strčit*, *podstrčit*, *zástrčka*, *ústrk* ...) — r. Ø — psl. *stʁrkati. Druhotvar je *TRKAT* (*trknout*, *potrkat*, *trknutý* ...) — r. *мѣркъать|ся|*. Sem patří též *DRKAT* (*drknout*, *drkotat*, *drkotavý* ...) — r. Ø a *TRČET* — r. *морчѣть*.

ŠKOBRTAT |SE| (*škobrtavý*, *škobrtnout* ...) — r. Ø — psl. **-bʁrt-*. Příbuzné je *BRKAT* (*brknout*, *brkavý*, *brkavě* ...) — r. Ø.

TRH (*tržiště*, *utržit*, *tržba*, *tržnice* ...) — r. *морѣ* — psl. *tʁrgʁ.

VRČET (*vrčivý*, *zavrčet* ...) — r. *ѣрчѣть* — psl. *vʁčati.

VRTAT (*vert, vrtáčka, vrták, vyvrtat, zvrtnout ...*) — r. Ø — psl. *vьrbtati.
 /ZA/KRNĚT (*zakrnělý, zakrnsnout, zákrsek ...*) — r. Ø — psl. **/s/kъrsnĕti*.
 Od slovesa *krnět* je substantivum *krně* „malé, zakrnělé, špatně rostoucí prasaťko“. Od toho je utvořeno *ŠKVRNĚ* „prasátko; malé dítě“. Podle V. MACHKA (615) je š přidáno často před *k, v*, kde se objevilo zřejmě v důsledku nějaké mylné analogie.

58 dokladů představuje pokračování psl. *f*. Jsou to:

BRDO — r. *бѣрдо* — psl. *ььrdo.

BRENI „přehrada ve stáji“ — r. *забрало* — psl. *ььr-dlo // *ьor-dlo.

V psl. docházelo ke střídě vokalizmu. R. výraz je od kořene **ьor-*.

BRLOH — r. *берлога* psl. *ььrlogъ ← *ььrlo-logъ

ČRTA (*črtat, načrtnout, náčrt, náčrtník ...*) — r. *черта* — psl. **ььrt-*. Slovo bylo do češ. přejato z ruš. v době národního obrození.

ČTVRTÝ (*čtvrtina, čtvrt, čtvrt, čtvrtek, /roz|čtvrtit ...*) — r. *четвертый* — psl. *ььtvьrtъ.

DRHNOUT (*vydrhnout, zadržnout, zádrhel, odrhovačka ...*) — r. *дѣрнуть, дѣрнуть/ся* — psl. *ььrgati. Od téhož kořene je č. /Z/DRHNOUT (*zdrhovat, zdrhaný, zdrhovací, zdrhovadlo ...*).

DRN — r. *дѣрн* — psl. *ььrnъ.

DRSNÝ, stč. *drsný* (*drsně, drsnost, zdrsnět, zdrsnit ...*) — r. Ø. V. MACHEK (129) předpokládá psl. tvar *ььrst-ьnъ. V něm došlo k přesmyku hlásek *s* — *t* a *k* záměně *st-* // *đ-*.

DRTIT (*rozdrtit, zdrcující, drtina, drt ...*) — r. Ø — psl. **ььrt-*.

DRŽÝ, stč. *drzký* (*drze, drzost, drzoun ...*) — r. *дѣрзкий* — psl. *ььrzъ.

DRŽET (*obdržet, vydržet, držitel, držadlo, nádrž, údržba, zdrženlivý ...*) — r. *держать* — psl. *ььržati.

MŘKAT (*mřknout, omřknout, zamřkat ...*) — r. *мерцать* — psl. *ььrĕkati.

MRTVÝ (*mrtvice, mrtvola, úmrtí, umrlec, smrt, /ne|smrtelný ...*) — r. *мертвый* — psl. *ььrtvъ.

MRZNOUT (*namrznout, omrzlina, zmrzlina, zmrznout ...*) — r. *мерзнуть* — psl. *ььrznoti.

MRZET (*mřzutý, mřzák, /z|mrzačit, omřzet, rozmřzělý ...*) — r. *мерзеть* — psl. *ььržĕti. Souvisí s předchozím *mřznout*.

NEVRLÝ — r. Ø — psl. **ььvr-*.

OBRTLÍK, stč. *obrtlek* „věc otáčející se kolem své osy“ — r. *вѣртел* — psl. **ььvьrt-*.

OTRLÝ — r. Ø — psl. *ььvr-lъ.

PRĚK (od toho je mor. *šprk, šprček*) — r. Ø — psl. **ььrc-*. Slovo pochází od *prcati* „jít drobným krokem“ (sr. MACHEK, 482).

PRHA „rostlina Arnica“ — r. *перга* — psl. *ььrĕga.

PRCHAT (*prchlivý, vyprchat, uprchlík, úprk, rozprchnout se ...*) — r. *порхать* — psl. *ььrchati // *ььrchati.

PRŠET (*zapršet, poprchávat, sprcha, osprchovat ...*) — r. Ø — psl. *ььršati. Jak patrně, č. *pršet* souvisí s předchozím *prchat*.

PRŠA/ (*poprší, náprsenka, podprsenka ...*) — r. *пѣрсу* — psl. *ььrši.

PRST (*prsteník, prsten, náprstek ...*) — r. *перст* — psl. *ььrstъ.

PRŠT — r. *персть* — psl. *ььrstъ.

PRVNÍ (*poprvé, nejprve, prvek, prvenství, prvotní ...*) — r. *первый* — psl.

*рѣвѣ. Od téhož základu je *ТЕПРВЕ* — r. *менѣрь* (strus. *менерво, монерво, монерсе*) — psl. *to // *te* — *рѣвѣ*.

SKVRNA (*skurnitý, poskvrna, poskvrnit* ...) — r. *сквѣрна* — psl. *skvьrnъ.

SMRDĚT (*smrdutý, zasmrdět* ...) — r. *смердѣть* — psl. *smьrděti.

SMRK (*smrček, smrkový, smrčít, smrčtina* ...) — r. dial. *смерѣка* — psl. *smьrkъ.

SMRŠŤ — r. *смерч* — psl. *smьrščь.

SRDCE (*srdcový, srdeční, srdečný, srdečnice* ...) — r. *сѣрдце* — psl. *srьdьce.

SRNA (*srnec, srnka, srněi* ...) r. *сѣрна* — psl. *srьna.

SRP (*srpek, srpen* ...) — r. *сѣрп* — psl. *srьpъ.

SRST (*srstnatý, hrubosrstý*) — r. *шерсть* — psl. *srьstь. V ruš. došlo k disimilaci *s* — *s* → *š* — *s*.

SRŠEŇ (*sršně, sršet* ...) — r. *шѣрушень* — psl. *srьšьnъ. V ruš. došlo k asimilaci *s* — *š* → *š* — *š*.

STRNAD (*strnadí, vystrnadit* ...) — r. $\emptyset$ — psl. *stьrnadъ.

STRNASKO — r. dial. *стернь, стерня* — psl. *stьrno.

SVRBĚT — r. *свербѣть* — psl. *svьrběti.

ŠPRTAT — r. $\emptyset$ — psl. *špьr-ta-ti.

TRDLO „palice již se něco tře, roztírá v moždíři“ — r. $\emptyset$ — psl. *tьrdlo. Význam „hlupák“ vznikl ze rčení *hloupý jako trdlo* (sr. *МАЧЕК*, 650).

TRHAT (*trhnout, trhlina, trhavina, potrhlý, průtrž, roztržitý, nepřetržitý, výtržník, strž* ...) — r. $\emptyset$ — psl. *trьgati.

TRN (*trnový, trní, trnitý* ...) — r. *тѣрн* — psl. *tьrnъ.

TRNOUT (*otrnout, strnout, ustrnout* ...) — r. *тѣрннуть* — psl. *tьrpnouti. Od téhož základu je TRPĚT (*ne|trpělivý, trpný, utrpení, vytrpět, strpení, roztrpět* ...) — r. *терпѣть* — psl. *tьrpěti.

TRPKÝ (*trpce, zatrpklý, zatrpknout, ztrpknout, ztrpčit* ...) — r. *тѣрпкий* — psl. *tьrpьkъ. Souvisí s *trnout*².

TRSAT (*trsací, trsátko* ...) — r. $\emptyset$ — psl. **tьrs-*.

TVRDÝ (*tvrdě, tvrdost, tvrdnout, potvrzení, stvrzenka, zatvrzelý, ztvrdnout* ...) — r. *тѣрдыи* — psl. *tьvrdъ.

VRBA (*vrbka, vrbovka, vrboví* ...) — r. *вѣрба* — psl. *vьrba.

VRHAT (*vrhnout, vrh, vrhač, navrhnout, opovrhnout, návrh, podvrh, rozvrh, svrhnout, vyvrhel, zvrhlík* ...) — r. *верзати* — psl. **vьrg-*.

VRCH (*povrch, vrchní, vrchol, vrchovina, vrchník, svršek, dovršit* ...) — r. *верх* — psl. *vьrchъ.

VRSTVA (*vrstvit, rozvrstvit, vrstevnatý, vrstevnice, vrstevník* ...) — r. *верста* — psl. *vьrsta // *vьrstva (← *vьrt-tva). V. *МАЧЕК* (700–701) předpokládá splnutí obou uvedených psl. výrazů.

VRTĚT (*vrtkavý, vrtoch, vrtošivý, vrtule, vrtulník* ...) — r. *вертѣть* — psl. *vьrtěti.

VRZAT (*vrzavý, vrznout, rozvrzaný, zavrzat* ...) — r. *верзати* — psl. *vьr-zati.

ZBRKLÝ (*zbrkle, zbrklost* ...) — r. $\emptyset$ — psl. **bьrk-*.

² Pův. význam chuťový je od toho, že po trpké šťávě zuby trnou. Přenesením na jiné odporné pojmy, od nichž nebo při nichž se trpí, vzniklo obecné, avšak mylné přesvědčení o souvislosti s *trpět* (sr. *МАЧЕК*, 653).

ZRCADLO (*zrcadlový, zrcátko, zrcadlit, zrcadlovka ...*) — r. *зёркало* — psl. *zŕkati // *zŕcati.

ZRNO (*zrnkový, zrní, zrnitý ...*) — r. *зерно* — psl. *zŕno.

Další doklady představují pokračování psl. výrazů s jerem po likvidě *r* v tzv. slabé pozici. Celkem jich máme zachyceno 16. V 9 případech jde o výrazy, které měly v psl. po likvidě *r* tvrdý jer. Jsou to:

BRNĚNÍ (*obrnit, obrněný ...*), stč. *brně* „pancıf“ — r. *брѣня* — psl. *brŕne.

BRVA — r. *бровь* — psl. *brŕvь.³

BRZDA (*brzdový, brzdit, přibrzdit, zabrzdit ...*) — r. arch. *бразда*, dial. *брозда* — psl. *brŕzda.

DRVOŠTEP, stč. *dřevošcep* — r. *дрова* — psl. *drŕva.⁴

KOSTRBATÝ, stč. *kostrbý* — r. $\emptyset$ — psl. *kostrbŕbъ.

KRTEK (*krťčí, krtina, krtinec ...*) — r. *крот* — psl. *krŕtъ.

KRVAVÝ (*krvinka, krvácet, vykrváčet, krve-* jako první část složených slov, *překruvený ...*) — r. *кросавый* — psl. **krŕv-*.

OCHRNOUŤ (*ochrnulý, ochrnutý ...*) — r. $\emptyset$ — psl. *o-chŕŕm-nŕ-ti.

TRVAT, stč. *trátí* (*trvalý, trvanlivý, přetrvat, setrvačnick, vytrvalý*) — r. $\emptyset$ — psl. *trŕvati.⁵

Další doklady (celkem 7) představují výrazy, které měly v psl. po likvidě *r* měkký jer. Jsou to:

DRBAT (*drb, podrbat ...*) — r. $\emptyset$ — psl. *drŕbati.

OKRSEK, stč. *okrslek*, gen. *okrsliku* (*okrskový, okrskář*) — r. *окрест* — psl. *okŕstъ. Ve stč. v gen. tvaru bylo neslabičné *l* (*okrsliku* → *okrsku*, z toho nom. tvar *okrsek*).

STRDÍ, stč. *střed* — strus. *стрѣдь* // *стрѣдь* — psl. *strŕďь.

STRMÝ (*strmě, strmost, strmět ...*) — strus. *стремный* — psl. *strŕmъ.

ŠKRTAT (*škrt, škrtnout, odškrtnout, poškrtat, přeškrtat ...*) — r. $\emptyset$ — psl. *skŕbati.

TRNOŽ „část stolu na niž se kladou nohy“ — r. *трѣнога* — psl. *trŕ-noža ← *tri-nog-ja. Pův. to byl název třínohé stoličky kladené pod nohy.

TRPASLÍK, stč. *trpaslek, třpaslek* (*trpaslice, trpasličí ...*) strus. *трѣпастокъ* — psl. *trŕ-pest-l-ik (= tvor tři pěsti vysoký).

Následujících 11 slov je domácího původu. Ta však nepředstavují pokračování zkoumaných psl. skupení. Jsou to:

BRČÁL — r. $\emptyset$ — podle V. MACHKA (65) jde o slovo zavedené do Preslovy Květeny.

BRSĚN, stč. *brsněl* — r. *бересклѣт, берездрѣнь* — psl. *prŕslenъ.

³ Č. *brva* se zpravidla klade v nepravém významu, tj. „řasa očních víček“ (sr. *nepohnul ani brvou*). Starý výraz byl „obočí“, ten je uchován v ruš., dále v pol. (*brwa*), ukr. (*brova*) v slovin. (*obrva/a*) a srbch. (*obrva*). V češ. se toto slovo nedochovalo. Hankou padělaná glosa v *Mater verborum* uvedla *brv* do Jungmannova slovníku a tím i do spis. jazyka (sr. MACHEK, 70).

⁴ Pův. byl sg. *dřevo* a pl. *drva*; časem však pronikl tvar *dřev-* i do pl. a naopak *drv-* do sg. Proto se ve stč. rozlišovalo *dřevo* „strom“ a *drvo* „dřevo“ (sr. MACHEK, 130).

⁵ Pův. podoba je *trvati*, kdežto *trátí* se vyvinulo zkrácením za rychlého tempa řeči: *r* bylo neslabičné: *trvati* → *trátí* (sr. MACHEK, 655).

ČTRNÁCT (*čtrnáctka, čtrnáctý ...*) — r. *четырнадцать* — psl. *četyre // četyri na desěte.

KOTRMELEC — r. Ø — psl. *kotobolьcь. V. MACHEK (283–284) předpokládá vznik slovesa od citoslovce. Od slovesa byl utvořen výraz typu *kotr-belec*. Pro psl. předpokládá sloveso *toboliti se, od něho pak *kotobolьcь.

KRB — r. Ø — jde o starobylé slovo, které je pouze v češtině.

KUDRNA (*kudrnatý, kudrlinka, kudrnatit, kudrnatět ...*) — r. *кудру* — psl. *kudьra.

MRŇAVÝ (*mrně, mrnět ...*) — r. Ø — V. MACHEK (380) předpokládá vznik od *krňavý*; m se objevilo kontaminací s *malý*.

PRZNIĆ, stč. *przdniti* — r. Ø — jedna z podob slovesa *brýzgat* „špinit, kálet“.

SKRZ/E/, stč. *skrzě (naskrz, veskrz)* — r. dial. *скрозь* — psl. *skrozě ← *skrogь.

TRMÁČET SE (*ztrmácený, utrmácený ...*) — r. Ø — V. MACHEK spatřuje pův. význam ve slov. *vytrmácat* |*dieta*| „zatřást“.

ZRZAVÝ (*zrzek, nazrzlý ...*) — r. *ржа́вый* — jde o spis. tvar vedle běžnějšího *rezavý* (← *rədzjavь).

Početnou skupinu (celkem 22 dokladů) představují slova zvukomalebná a expresivní. Jsou to:

BRŇET (*brnění, brňavka ...*) — r. Ø.

BRNKAT (*brnkout, zabrnkat, brnkavý ...*) — r. *бренкать*.

BUMBRLÍČEK — r. Ø — od *bumbat*, které je od citoslovce *bumbu*.

CRČET (*crkot, crčivý ...*) — r. Ø — základ *cr* + příp. *-kat* || *-čat* → *-čet*. Příbuzné je CVRČET (*cvrkat, cvrkot, cvrček ...*) — r. Ø.

CVRLIKAT — r. Ø.

CVRNKAT (*cvrnknout, cvrnkot, cvrnkavý ...*) — r. Ø,

DRCAT (*drcnout, kodrcat ...*) — r. Ø.

DRMOLIT — r. Ø — náleží k slov. *drmat* „škubat, trhat“ (sr. MACHEK, 128).

DRŇČET (*drnčivý, drnkat, drnknout, drnkací ...*) — r. *трѣнкать*.

FRČET — r. Ø

FRKAT (*frknout, frkot ...*) — r. *фркать*.

FRKNOUT (*ufrnknout, frnkat*) — r. Ø.

HRDLÍČKA, stč. *hrdicě* — r. *зорлица*. V češ. se objevilo *d* pod mylným spojením s *hrdlo*. Nejde zde o zcela jistý zvukomalebný původ slova.

CHRČET (*chrkat, chrčivý, chrčivě ...*) — r. Ø. Od téhož základu s novou příponou je CHRCHLAT (*chrchel, chrchloun, chrchlavý ...*) ← *chr-chlat*.

CHRSTAT (*chrstnout, vchrstnout, vychrstnout ...*) — r. Ø.

KOKRHAT (*zakokrhlat, kokrhavý ...*) — r. *кукарѣкать*. Vzniklo silnou redukcí z *kokyryhati odvozeného z napodobení kohoutího hlasu *kokyrykěj*.

KRKAVEC (*krkavčí, krkavice ...*) — r. Ø — od zvukomalebného *krkat*.

MRHAT (*promrhat, mrhač, mrhavý ...*) — r. Ø — jde o expresivní obměnu slovesa *mrvit*.

MRCHA „zdechlina“ (*mrška, mršina ...*) — r. Ø — V. MACHEK (379) se domnívá, že jde o expresivní útvar vzniklý přetvořením slov *mr-tvola, mr-tina* nebo *mr-tvina*.

SRKAT (*srkavý, srknout, usrknout ...*) — r. Ø

VRKAT (*vrkoč, vrkavý, vrknout* ...) — r. *ворковать*.

VRNĚT (*zavrnět, vrnívat, vrně* ...) — r. $\emptyset$.

Další 4 slova jsou přejímky z cizích jazyků, které nemají v ruš. protějšky:
BRZLÍK — od něm. *Briesel*.

HASTRMAN, stč. *vastrman* — ze střhn. *waßerman*.

PRKNO (*prkénko, prkenný* ...) — přejato ze skand. jazyků.

TRS — od střlat. *tirsus, trisus* nebo *tressus*.

Zbývajících 7 slov má nejasný původ. Chybějí jim protějšky v ruštině.
Jsou to:

BRK/O/; DRDOL; DRŠTKA; ZKOPRNĚT (*zkoprnlý*); ŠKRKAVKA;
ŠKRTIT (*škrťáci, přiškrťit, uškrťit, záškrť*); /ZA/ŠMODRCHAT (*šmodrcha*).

Slov se slabičným *l* máme zachyceno 18. Z tohoto počtu jde v 9 výrazech o pokračování psl. *ḷ*:

MLČET (*mlčenlivý, mlčky, promlčet, pomlčka, umlknout, zamlčet, zamklý* ...) — r. *молчать* — psl. **mьlčati*.

MLSAT (*mlsný, pamlsek, zmlsaný* ...) — r. $\emptyset$ — psl. **mьlsati*.

PLNÝ (*plnit, úplný, úplněk, doplnit, náplň, splnit, výplň, zaplnit, zplnomocnit*) — r. *полный* — psl. **pьlnъ*.

PLST (*plstěný, plstnatý, plstovitý* ...) — r. *полсть* — psl. **pьlstь*.

SLZA (*slzet, slzný, slzotvorný* ...) — r. *слеза* — psl. **sьlza*. U psl. výrazu došlo později k přesmyku *sl* → *ls* (sr. MACHEK, 559).

VLHNOUT (*navlhnout, provlhnout, zvlhnout, vlhký, vlhkost, vlhčit* ...) — r. *вблгнутъ, вблглый* — psl. **vьlg-nōti*.

VLK (*vlče, vlčí, vlčák, zvlčilý* ...) — r. *волк* — psl. **vьlkъ*.

VLNA „ovčí vlna“ (*vlněný, vlňák, vlnař, vlnářství* ...) — r. *во́лна* — psl. **vьlna*.

VLNA „vodní vlna“ (*vlnitý, vlnovitý, vlnění, vlnovka, zvlněný*) — r. *волна* — psl. **vьlna*.

Jak známo, č. *l* sonans je pokračováním slabikotvorného *ḷ* po retnicích.
V. Machek však uvádí 2 případy, kdy jde o střídnicí za psl. slabičné *ḷ*:

BLBÝ (*přiblblý, blb, blbec, blbnout*) — r. $\emptyset$ — psl. **bьlbъ*.

PLCH — r. *полчок* — psl. **pьlchъ*.

Dva výrazy měly v praslovanštině po likvidě *l* tvrdý jer:

HLTAT (*zhltnout, pohltit, /noso/hltan*) — r. *глотать* — psl. **gḷtati*.

JABLKO (*jablkový, jablkovitý*) — r. *яблоко* — psl. **abḷko*.

V sebraném materiálu je jeden výraz, který měl v praslovanštině po likvidě *l* měkký jer:

OSLNIT (*oslnivý, oslnivě, oslňovat* ...) — r. $\emptyset$ — psl. **o-sḷnōti*.

Nakonec uvádíme 2 slova, která sice obsahují námi sledované hlás. skupení, avšak toto není pokračováním psl. *ḷ* sonans nebo psl. *l*, po němž následoval redukovaný vokál. Jsou to:

MLHA, stč. *mhlá (mlhavý, mlhovina, zamlžit* ...) — r. *mгла* — psl. **mьgla*.

Jak patrně, v češ. došlo k přesmyku konsonantů.

SPLHAT (*šplh, šplhadlo, šplhoun, vyšplhat* ...) — r. $\emptyset$ — výchozí tvar je

*pligati; š- zesilovací, *li* se zredukovalo v *l* → *l* (sr. MACHEK, 621).

Ve 2 případech jde o přejímky z cizích jazyků:

BAVLNA (*bavlnka, bavlněný, bavlník* ...) — r. Ø — asi od it. *bavella* „vlákno“, konec slova přechýlen podle *vlna* (sr. MACHEK, 48—49).

MLŽ — r. Ø — od pol. *matż* „slimák“.

V našem příspěvku jsme podali relativně úplný výčet a popis slovních základů se slabičnými likvidami *r, l* v souč. češtině a jejich rus. paralel. Jak potvrdil náš výzkum, velmi často jde o slova expresivní a onomatopoická. Proto mají značnou početní převahu výrazy se slabikotvorným *r* oproti výrazům se slabikotvorným *l*: likvida *r* je znělejší a výraznější. U slov expresivních a onomatopoických chybějí velmi často rus. responze.

LITERATURA

- DOSTÁL, A.: Nástin dějin českého a slovenského jazyka. Praha 1954.
 GEBAUER, J.: Historická mluvnice jazyka českého I (hláskosloví). Praha 1963.
 GOLYŠENKO, V. S.: K voprosu o kačestve plavnogo v kornjach, voschodjaščich k *trrt, trrt, trlt* v drevnerusskom jazyke 12—13 vv. (na materiale rukopisi Čudovského sobranija No 12). In: Istoričeskaja grammatika i leksikologija ruskogo jazyka (Sbornik statej). Moskva 1962, s. 20—28.
 HUJER, O.: Vývoj jazyka československého. In: Československá vlastivěda III (Jazyk). Praha 1934, s. 1—83.
 CHLUMSKÝ, J.: Pokus o měření českých zvuků a slabik v řeči souvislé. Praha 1911.
 IVANOV, V. V.: Istoričeskaja grammatika ruskogo jazyka. Moskva 1983.
 KOMÁREK, M.: Historická mluvnice česká. Praha 1962.
 LAMPRECHT, A.: Vývoj fonologického systému českého jazyka. Brno 1968.
 LAMPRECHT, A.—ŠLOŠAR, D.—BAUER, J.: Historický vývoj češtiny. Praha 1977.
 LEHR-SPLAWIŃSKI, T.—STIEBER, Z.: Gramatyka historyczna języka czeskiego I (Wstęp, fonetyka historyczna, dialektologia). Warszawa 1957.
 MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha 1968.
 MAREŠ, F. V.: Vznik slovanského fonologického systému a jeho vývoj do konce období slovanské jazykové jednoty. Sl, 25 (1956), s. 443—495.
 MRÁZEK, R.—POPOVA, G. V.: Historický vývoj ruštiny (skriptum). Praha 1984.
 STIEBER, Z.: Kontynuanty dawnych czeskich sonatycznych *r, l* w dzisiejszych gwarach języka czeskiego. RS, 18 (1956), s. 11—14.
 TRÁVNÍČEK, Fr.: Historická mluvnice československá (Úvod, hláskosloví, tvarosloví). Praha 1935.
 VASMER, M.: Etimologičeskij slovar' ruskogo jazyka (I—IV). Moskva 1964—1973.

РУССКИЕ ПАРАЛЛЕЛИ ЧЕШСКИХ СЛОГООБРАЗУЮЩИХ ПЛАВНЫХ СОГЛАСНЫХ R, L

V praslavianškom jazyce sušestvovali slogoobrazujušie plavnyie soglasnyie *r, f, l, l'*. Posle razloženia praslavianškoskojo jedinstva oni prošli neodinačnyj puť razvityja. Možno skazat', čto češskij jazyk počti polnoščto sohranil pervonačalnoje slogoobrazujušee *r* (*f* → *r*), slogoobrazujušee *l* toľko častično (v slučajch, kogda *l'* sledovalo posle gubnyx soglasnyx). V sovremennoe ruskoe jazyke praslavianškie sočetyanja so slogoobrazujušimi plavnyimi ne sohranilis'. Im sejščas sootvetstvujut sočetyanja *op, ol, ep*.

V nastojušej stat'je opisovyvajutsja slova so slogoobrazujušimi plavnyimi *r, l* v sovremennoe češskoe jazyke i ix ruskije paraleli. Kak okazalos', očen' často reč' idet o sloвах ekspresivnyx i zvukopodražatelnyx. Požto mu pereves imenut slova so slogoobrazujušim *r* (po srovneniju so slovy, soderžajšimi slogoobrazujušee *l*): soglasnyj *r* javljaetsja boľee zvonkim i boľee vyrazitelnyim. U ekspresivnyx i zvukopodražatelnyx slov otсутствуют očen' často ruskije paraleli.

